

Роман Чайка

УДК 902 (477.81)

ТОРГОВІ ЗВ'ЯЗКИ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЛИСТВИНА

На підставі отриманих археологічних матеріалів з розкопок городища Листвин Дубнівського району Рівненської області простежено зовнішні та внутрішні торгові зв'язки його жителів.

Торгівля посідала особливе місце в житті Давньоруської держави. Дослідженню торгових стосунків у Давній Русі присв'ячені праці відомих дослідників В.Ключевського¹, Б.Рибакова², В.Даркевича³, М.Котляра⁴ та інших. Вони доводять високий рівень розвитку торговельних відносин як на нижній ланці, (тобто товарообмін – торгівля між міським центром та сільською околицею), так і на середній (економічні зв'язки між окремими регіонами) та вищій (торгівельні зв'язки з зарубіжними країнами).

Торгівля в IX – XIII ст. розвивалась в умовах переваги натурального господарства і обмеженої потреби в привізних товарах. Внутрішня торгівля мала в економічному житті Русі більше значення, ніж зовнішня. Місто було постійно зв'язано з волостю. З села доставляли сільськогосподарські продукти і сировина для міських ремісників. Вироби міських ремісників знаходили збут серед сільського населення.

В економічному житті населення давнього Листвина на базі добре розвинутих ремесел торгівля набула важливого значення. Адже розвиток ремесел був нерозривно пов'язаний з обміном товарів і торгівлею.

В процесі багаторічних археологічних досліджень городища отримано колекцію знахідок, які дають уявлення про розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

На городищі виявлено невелику кількість знахідок чужоземного походження. Це пояснюється, передусім, значною віддаленістю Листвина від традиційних судноплавних та сухопутних торгових шляхів. Найбільш ближні судноплавні артерії знаходились на відстані

¹ Ключевський В.О. Курс русской истории. - М., 1988.-Ч.1.

² Рыбаков Б.О. Торговля и торговые пути // История культуры Древней Руси. -М.Л., 1948.

³ Даркевич В.П. Светское искусство Византии // Произведения византийского художественного ремесла в Восточной Европе X-XIII в. - М., 1975.- С.32-84.

⁴ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. - К.:Наук. думка, 1971.- С. 3-176.

40-50 км. Це річки Горинь, Вілін, Іква, які належать до основної артерії Волині р. Прип'яті, правої притоки р. Дніпра. Можна собі уявити, яких труднощів завдавала доставка через болотяні та лісові місцевості товарних вантажів – масивних амфор з їх вмістом та інших сільськогосподарських і ремісничих виробів до городища.

Якщо говорити про сухопутні торгові шляхи, то вони тяжіли до водорозділів та вигідніших ландшафтних умов місцевості⁵ і тому також проходили на значній відстані від Листвина.

Натомість, супутні до Листвина міста (Дорогобуж, Пересопниця, Луцьк), які були на судноплавних річках та сухопутних шляхах дали багато матеріалів про існуючі торгові відносини. За сукупністю цього матеріалу, все ж таки можна простежити напрями внутрішніх та зовнішніх торгових зв'язків жителів Листвина з ближніми та віддаленими теренами Київської держави.

ВНУТРІШНЯ ТОРГІВЛЯ. Внутрішні торгові зв'язки, як свідчать матеріали, були між окремими близькими та віддаленими землями Київської держави. Можливо, найбільш стабільні зв'язки Листвина були налагоджені з Волинню. Під час розкопок виявлено 87 екземплярів шиферних пряслиць з міста Вручій (сучасна назва Овруч),⁶ згаданого у літописі під 977 роком. Ці пряслиця виконували роль тягарців для дерев'яного веретена в процесі прядіння ниток з вовни і льону.

Волинське походження має також низка знахідок – жіночих прикрас з благородних та кольорових металів: це срібні вушні підвіски; намистини, оздоблені зерню; бронзові лунниці, які треба зачислити до місцевого виробництва. Вище описані знахідки могли потрапити в Листвин з таких літописних міст як: Луцьк, Дорогобуж, Городище, де були ювелірні майстерні. Однак зазначимо, що один із виявлених екземплярів тигля засвідчує ймовірність існування на Листвинському городищі ювелірного виробництва.

Відомо, що через Волинь з Києва на Захід проходило кілька сухопутних транзитних торгових шляхів. Один з них проходив через Володимир-Волинський, Белз, Холм, далі - Краків, Прагу і Регенсбург. Це позитивно позначувалось на економічному та культурному розвитку всієї Волинської землі і Листвина, зокрема. Незаперечним свідченням існування торгових зв'язків з Києвом являються знахідки двох добре збережених жіночих браслетів темно-синього кольору та глиняних посудин, так званих корчаг київського типу, які виготовлялись київськими майстрами.

⁵ Рыбаков Б.А. Русские земли по карте Индриси 1154 года // КСИМК.-1952.- Вып.43.- С.30.

⁶ Оссовский Г.О. Откуда привозили красный шифер // Тр. III археол. съезда. - К., 1978.- Т. II.- С.159-164.

Із інших віддалених районів Київської держави походить бронзова шпилька від верхнього одягу. Верхня частина її оздоблена фігурною головкою у вигляді дзьоба птиці⁷. Бронзові шпильки з різним орнаментом голівок відомі в основному з північно-західних слов'янських земель та Новгороду⁸. Їх поширення на цій території було зумовлено, як вважають дослідники, впливами балтів. Наприкінці XII - першій половині XIII ст. новгородські ювеліри почали виготовляти місцеві типи проколів з фігурним орнаментом голівки у вигляді гребінця півня⁹.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ. Зовнішня торгівля, яка була зосереджена головню в княжих містах, адміністративних та військових пунктах торкалася тільки верхівки. Звичаї князів та феодалів щедро обдаровувати дружинників дорогими речами, значно підвищували попит на предмети розкоші, які вироблялись у країнах Східної і Західної Європи, а також Близького Сходу. Імпорт знахідок з цих країн дуже обмежений. Виявлені сердоликові та очкоподібні жіночі намистини в центральній частині городища - дитинці, де проживала панівна верхівка, засвідчують наявність безпосередніх торгових зв'язків з країнами Сходу¹⁰. Як вважає дослідник М. Фегнер, центром виробництва предметів розкоші була Візантія. Аналогічні намистини були виявлені на деяких пам'ятках Західної Волині, зокрема в кургані с.Пересопниця.

Про торгівлю з містами Північного Причорномор'я засвідчують фрагменти специфічних посудин - амфор, в яких привозили і зберігали вина та оливкову олію. Вони виготовлені з добре відмуленої глини. Форма їх грушоподібна, колір цеглястий з незначними рихленнями на поверхні посудин. Зібрані матеріали дають змогу відновити їх первісний вигляд, тобто визначити розміри та місткість, що становила в середньому 60-70 л.

Про давні торгові операції також засвідчує бронзове коромисло мініатюрної ваги, яке походить зі Сходу. Вірогідно, що така вага використовувалась для зважування монет, срібних злитків та інших

⁷ *Никольченко Ю.* Клад древнерусских серебряных предметов из Ровенской обл. и результаты разведки городища в с. Торговица // Тези пленарних і секційних доп. XI Наук. конф. Ін-ту археології. - К., 1978. - С.10.

⁸ *Мельник Е.* Раскопки в земле Лугак, произведенные в 1847-1848 // Труды XI археологического съезда. - К., - Т.1. - С.479-577.

⁹ *Пелецишин М., Чайка Р.* Нові давньоруські ювелірні вироби із Західної Волині // Археологія. -1991. - №1. - С.137-141.

¹⁰ *Кучінко М.* Давньоруське городище Вал в Настир'ї. - Луцьк, 1996. - С.179.

¹¹ *Седова М.Ю.* Ювелирные изделия древнего Новгорода IX-XV вв. // МИА СССР. - М., 1981. - Рис.26

дрібних виробів з дорогоцінних металів. Подібну вагу за розмірами та формою виявлено у могильнику біля с.Пющина Вітебської обл., яку датовано X-XI ст.¹²

Торгові зв'язки з Прибалтійськими країнами засвідчують знахідки п'ятьох добре збережених фібул для застібки верхнього одягу. Вони мали підковоподібну форму із скрученими кінцями та рухомим язичком. Корпус однієї із них виконаний у вигляді спіралі. Виявлені застібки найбільш поширеними були у Східній Прибалтиці в X-XI ст.¹³

У 1847 р. К. Мельник під час розкопок могильника у літописному місті Пересопниця, крім ювелірних виробів та інструментів, виявила велику та малу ваги і окремі фрагменти коромисла, котрі віднесла до X-XI ст. Аналогічні знахідки були віднайдені під час розкопок Ленковецького городища (Чернівецька обл.). Відомий дослідник Буковини Б.Тимошук датує цей комплекс XII-XIII ст.¹⁴

Відомо, що найбільш інтенсивні зв'язки Київської держави зі Скандинавськими країнами відносяться до X ст. У культурному шарі дитинця листвинського городища знайдено частково пошкоджений, бронзовий наконечник піхов меча, прикрашений з обох боків, однаковим за сюжетом рельєфним орнаментом у вигляді скрученого тіла дракона. Подібні сюжети були поширені на зброї вікінгів із Швеції. Шведський дослідник Т. Арне вважав, що аналогічні наконечники виготовлялись у м. Бірка - головному торгово-ремісничому центрі материкової Швеції.¹⁵

Найближчою аналогією до описаного вище є повністю збережений наконечник з с.Данилівка, що південніше Саратова. У цьому ж місці були виявлені шиферні пряслиця з Волині, що ще раз підтверджує торгові зв'язки. Взагалі зовнішні зв'язки Листвина могли бути не лише торговими. Можливо, що частина виробів могла потрапити у Листвин внаслідок військових дій або інших факторів.

У контексті внутрішньої та зовнішньої торгівлі надзвичайно важливе місце посідає питання розрахунків. Як зазначав В. Зошенко провадження торгових операцій проходило як шляхом прямого обміну, тобто товар на товар, так і за допомогою грошей, тобто гривень. У внутрішніх торгових операціях переважав прямий обмін.¹⁶ Знаряддя

¹² *Спасский И.* Русская монетная система. - М., 1957. - С. 24.

¹³ *Мальм В.А.* Подковообразные и кольцевидные застёжки-фибулы. Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. // Труды ГИМ. - Вып. 43. - М. 1967. - С. 62-65.

¹⁴ *Тимошук Б.* Ленковицкое городище // Советская археология. - 1959. - № 4. - С. 254.

¹⁵ *Arne T.* Einige Schwert - Ortbander aus der Wikingzeit - Helsinki 1923. s. 48 - Fig. 2.

¹⁶ Торговля в южнорусских землях (XII-перв. пол. XIII в) // Археология СССР. - К.: Наук. думка, 1986. - Т. 3. - С. 486.

праці обмінювалися на продукти сільського господарства. З коротких повідомлень літописів відомо, що за імпортні товари давньоруські купці віддавали хутра тварин, мід, віск, вовну, побутові та ювелірні вироби. Як засвідчує Б.Рибаков, внутрішня торгівля забезпечувалася місцевими торговцями. Доказом цього може бути згадана вище мініатюрна вага, яка, безумовно, належала торгівцю. Для зважування важких товарів слугували великі ваги, так звані – безмени. Аналогічна вага була також виявлена на городищі в Листвині. За підрахунками Б.Колчина такою вагою можна було зважувати вантаж до 7-8 пудів.¹⁷ В основному ваги-безмени призначались для зважування зерна.

Отже, матеріали та відомості підтверджують існування у Листвині внутрішньої та зовнішньої торгівлі з містами Київської держави та зарубіжними країнами. У загальному це дає змогу мати повніше уявлення про розвиток та значення торгівлі для жителів Листвина та навколишніх околиць.

Roman Chajka

TRADE CONNECTION OF OLD RUSSIAN LYSTVYN

The article is dedicated to the trade relation in the former place of city Lystvyn in Dubno district, Rivne region. The avtor covers both internal and external trade relations in the city.

Key words: Lystvyn, Dubno, Rivne, internal, external.

Стаття надійшла до редколегії 4.01.2002

Прийнято до друку 22.01.2002

¹⁷ Колчин Б.А Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) // МИА. - 1953. - № 32. - С.164.